

Kyrka: Mönsterås kyrka Upprättad: 2006-06-20 **Kalmar läns museum**

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan bör hela tiden vara föremål för omvärdering där nya aspekter, rön och fakta tilläts sätta sina avtryck. Denna bedömning kan därför inte ses som något statiskt utan något som över tid kommer att behöva revideras.

Generella värden och lagskydd

Som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Mönsterås kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften "Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor", utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Generell historik

Från mitten av 1700-talet hade befolkningen i Sverige ökat kraftigt. Denna utveckling fortsatte in på 1800-talet och gjorde att församlingarna blev allt större och det blev svårt att få rum i de äldre, ofta medeltida, kyrkorna. Denna trångboddhet förde under 1800-talet, med sig ett intensivt kyrkobyggande. Under 1700-talet sker även en förändring av synen på gudstjänsten och kyrkorummet. Prästen kom mer att ses som en pedagog som i samhällets tjänst upplyste medborgarna. Kyrkobyggnaden kom därför att i allt lägre grad uppfattas som en helig plats där sakramenten och Guds nåd utdelades och i allt högre grad som en sal där statsmakten, representerad av prästen, undervisade menigheten. Genom detta kom predikan att inta en allt starkare position gentemot sakramenten vilket gav genklang i kyrkorummets utformning i det att kyrkorummet kom att utformas som ett auditorium, ljust, rymligt och överskådligt, gärna försett med altarpredikstol. Den förändrade liturgin kom att gå hand i hand med tidens stilströmning klassicismen, vilket gjorde dess formspråk till en hävdvunnen och genomförd arkitektonisk utformning i många kyrkor vid tiden. Denna samverkan mellan liturgi och stilströmning, parad med det betydande kyrkobyggande som ägde rum under 1800-talet har givit Sverige ett stort antal kyrkor med snarlikt utformning vilket gör att man kan tala om en epok i svenskt kyrkobyggande. På denna ordets kyrka följde i början av 1800-talet, väckelsens där senempiren ofta fått ge form åt kyrkorummet. Det tidiga 1800-talets liturgi kom att inriktas på väckelse där åhörarnas delaktighet blev allt mer central varför kyrkorummet i allt högre grad sågs som en väckelsesal där formgivningen gavs en underordnad roll. Då det var ordet och framförandet av detta som var den centrala kom arkitekturens uppgift att bli att inrama och rikta uppmärksamheten mot predikan. Senempirens kyrkorum kännetecknas därför av en från nyklassicismen ytterligare renodlad enkelhet. Detta senempirens rymliga ljusa kyrkorum åstadkoms bl.a. genom väl tilltagna, rundbågiga fönsteröppningar, släta, ljusa och osmyckade väggar, tunnvälvda tak med kraftig taklist och slutna bänkinredning allt sammanhållet av en sträng symmetri och klassiska formelement. Den typiska planformen var ett rektangulärt långhus utan utbyggnader med

vapen hus som en del av tornet i väster och sakristia inrymd i en absidial utbyggnad i öster. Långhusets portaler lades symmetriskt i söder och norr och som huvudingång användes vapenhusets port i väster

Kortfattad historik och beskrivning av Mönsterås kyrka

Mönsterås socken gränsar i öster till Kalmarsund. Emån, utgör nordgräns för socknen under sista halvmilen före utloppet i Kalmarsund. Socknens gränslinje i söder, mot Ålems socken, går mellan Tokö och Lövä och på fastlandet vid Råsnäs en kilometer norr om Timmernabben. I väster gränsar socknen till Ålem, Långemåla och Fliseryd socknar. År 1970 sammanslogs Mönsterås, Ålem och Fliseryd till storkommunen ”Mönsterås”. Det är som kyrko-, tings- och marknadsplats som samhället på åsen har vuxit fram. Första gången socknen nämns i skriftliga källor är år 1378 då riddaren Erengisle Sunesson (Båt) på Kråkerum skänker en del jord i Mönsterås till Vadstena kloster.

Marken på åsen där Mönsterås centrala delar ligger idag brukades från slutet av 1300-talet in på 1500-talet som klosterjord under Vadstena kloster och senare av klostergården i Åsevad. När den första bebyggelsen utöver jordbruksbebyggelsen tillkom är okänt men av samtida dokument vet vi att åsen under 1530-talet var bebodd av köpmän kapabla att konkurrera med Kalmars borgare. Bebyggelsen och handelslivet har växt upp kring den gamla marknadsplatsen vid kyrkan där marknader hållits åtminstone sedan medeltiden. Med tiden uppfördes marknadsbodarna i två rader utmed vägen på åsen, den nuvarande Storgatan, vilket så småningom kom att dela marknadsplatsen i två delar, Landtorget och Sjötorget. Idag finns bara Landtorget kvar. Under 1700-talet fortsatte utvecklingen så att den borgerliga bebyggelsen bredde ut sig på åsens topp längs huvudgatan. Köpinggårdarna fick vid den här tiden den karaktär som de har än idag. Gårdarna sträckte sig från Storgatan ned mot sjön. Mot gatan låg bostadshuset med handelsbod i bottenvåningen, i tomtslutningen låg en rad uthus såsom bryggerhus, mangelbodarna, dass, vedbodarna, verkstäder, stall och fähus.

Mönsterås kyrka har föregåtts av minst två kyrkor på samma plats. Den äldsta, i trä, uppfördes sannolikt redan på 1100-talet då sockenbildningen var klar. Denna kyrka ersattes av en i sten på 1200-talet. Mot slutet av 1700-talet var kyrkan för trång och diskussioner om att bygga till eventuellt bygga en ny kyrka tog fart. Beslutet blev att en helt ny kyrka skulle uppföras. Kyrkobygget påbörjades år 1842 och invigdes den 19 september 1847 av Kalmarsbiskopen A C Kullberg. Kyrkan uppfördes till stor del genom dagsverken av bönder och torpare. Hela kyrkan uppfördes med långhus, kor, absid, sakristia och torn i nyklassicistisk stil. Arkitekt var J W Gerss. Ritningen till kyrkan följdes inte helt. Bland annat skulle lanterninen ha haft en annan konstruktion och byggts av tegel. Man ville dock förbilliga bygget och lanterninen uppfördes i trä. Altarmålningen, vilken är en kopia av David von Kraffts mäktiga ”Korsnedtagningen” (Kalmar Domkyrka) utfördes av kalmarmålaren Sven Gustaf Lindblom. Kyrkan har en rektangulär planform med ett rundat kor i öster. I norr finns sakristian uppförd samtidigt med kyrkan. I väster finns ett kvadratisk torn med koppertak och en trälanternin krönt av ett förgyllt kors. Övriga tak på kyrkan är klädda med tegel. Fasaden är spritputsad med släta hörnpartier och omfattningar. Sockeln är också den putsad och avtäckt med kopparbleck. Takfoten är kraftigt profilerad. Långhusets och sakristians fönster är höga och rundbågade och smårutigt spröjsade. Fönstren i vapenhuset är till största delen blindfönster. Ljudgluggarna är klädda med liggande panel och grönmålade.

Fyra större renoveringar har gjorts av Mönsterås kyrka sedan den uppfördes under åren 1842-45. Första renoveringen gjordes cirka 70 år efter att kyrkan stod färdig. Mellan åren 1913-14 fick arkitekt E Bernhard uppdraget att övervaka renoveringen. De stora förändringarna skedde interiört. En

ombyggnad av koret genomfördes med ny altarring med balustrar. Interiören ommålades, vilket inkluderade marmorering av kolonner och bankvarter. Predikstolen och altarmålningen ommålades i vitt och draperimålningen bakom predikstolen övermålades. De gamla kaminerna ersattes av en elektrisk värmeanläggning och vindfånget vid östra ingången förändrades. Orgeln renoverades. Den andra stora renoveringen av kyrkan gjordes 1939 under ledning av J F Olson. Kyrkan fick då en grågrön färg exteriört, enligt Oskarshamnstidningen den 6/12 1939, och ytterdörrarna kopparkläddes. Den tidigare interiört vitmenade kyrkan fick ny färgsättning enligt tidens ideal. Taket målades i matt pastellgrå kulör, taklisten i grå ljusockra - med dämpad marmorering. Väggarna målades varmt gråvita. Som kontrast till takets svalare färg målades bänkarna i en varm grå färg med brunt inslag. Bänkdörrarnas speglar marmoreringmålades. Altare och predikstol fick tillbaka sin ursprungliga färgsättning. Den tidigare ljusa läktarbröstningen fick en neutral grå ton med riklig förgyllning. Pelarna målades i skiftande svartbrunt och grågrönt. Korpartiet vidgades för att mer påminna om den ursprungliga planen och korfönstren försågs med antikglas. Draperimålningen bakom predikstolen, som målats över 1914, frilades. Då behovet av besöksplatser minskat gjordes en ombyggnad av sittbänkarna och utglesning av raderna. Elektrisk belysning monterades. De äldre inventarierna restaurerades av konservator Sven Wahlgren och sattes in i kyrkorummet. Viss grundförstärkning gjordes också. Återinvigningen skedde samma år 2:a söndagen i advent av biskop Yngve Brillioth. Ett par mindre renoveringar och omändringar skedde under 1960- och 70-talen. En yttre ommålning och installation av fasadbelysning gjordes 1967. År 1970 omändrades sakristian och ett källarutrymme tillbyggdes under densamma. Sakristians ursprungliga plåtskodda dörrar lämnades kvar. Då den besökande församlingen under åren minskat i antal och gudstjänstformerna ändrats hade behovet av mindre andaktsrum uppkommit samtidigt som man kunde avvara en del av det stora gudstjänstrummets bänkar. Detta gjorde att man 1985, underbyggde orgelläktaren och i de nya utrymmena inrymdes kapprum, vilorum, ”barnens rum”, arbetsrum för kyrkovaktmästaren, handikapptolett. Arkitekt var I Pettersson från Kalmar. När läktarunderbyggnaden gjordes togs en av trapporna upp till läktaren bort. Läktarbröstningen förändrades så att den tidigare spjälfsedda rundeln försågs med speglar på samma sätt som den raka delen av läktarbröstningen. Bänkarna kortades för att ge plats åt en handikappramp till koret på den östra sidan och vidare gjordes en tillbyggnad av rullstolsramp vid östra ingången. En ny ljudanläggning med högtalare i taket installerades. Ett flertal av inventarierna konserverades av konserveringsenheten på Jönköpings läns museum och altaruppsatsen från den föregående kyrkan placerades på den södra väggen i koret. Ett nytt värmesystem medbänkvärme installerades. Den 23 juni var det domprosten Lage Pernveden som förrättade återinvigningen. Renoveringen 1998 omfattade yttre renovering av skador och rengörning och målning av fasaden. Samtliga snickerier och tornluckorna, lanteminen, fönster och huvudporten synades och målades. Taket på lanteminen och dess balkong byttes mot nytt koppartak. Rötskadade delar byttes ut och vattenavinningen sågs över. Nya stuptror monterades på tornet. Samtliga plåt- och smidesdetaljer målades. En ny kopparplåt monterades över ingången till långskeppet. Korset på lanterninen förgylldes. Tornmuret renoverades (Kalmar läns museums rapport Mönsterås kyrka. Utvändigt renovering 1998, 2002:22)

Kyrkomiljön

Mönsterås kyrka ligger mitt i Mönsterås köping på åsens krön längs med Storgatan, med utsikt över viken. Runtom kyrkan finns kyrkotomten. På senare tid har man brukat området precis norr om kyrkan för urnbegravningar och på övriga området står ett fåtal äldre gravvårdar. Inom kyrkotomten, söder om kyrkan, ligger familjen Ulfsparrs gravkor i samma arkitektoniska stil som kyrkan. Strax väster om kyrkobyggnaden uppfördes på tidigt 1990-tal församlingsgård och pastorsexpedition.

Inventarier

Flera inventarier finns musealt uppställda i tornet. För kommentarer kring inventarier hänvisas till Inventeringsprotokoll 2000:22 utförd av Jönköpings läns museum. Denna behandlar kyrkans bemålade inventarier samt viss fast inredning och innehåller såväl en allmän bedömning av inventariernas tillstånd, klimat och förvaringsförhållanden, som en objektsvis redovisning av skador eller andra problem. I rapporten ingår även en handlingsplan för åtgärder och rekommendationer för förebyggande arbete.

Sammanfattning

Den nyklassicistiska stilen är väl bevarad i Mönsterås kyrka. I kyrkorummet finns den enkla slutna bänkinredningen de vita odekorerade väggarna, kraftig taklist och flackt tunnvälvt tak. Bänkinredningen är original, men ombyggd och ommålad, och hör i hög grad ihop med denna typ av kyrka. Kyrkorummet som helhet är välbevarat men med ett större tillägg i form av läktarunderbyggnaden från 1985. Det är viktigt att fortsätta värna om det nyklassicistiska uttrycket och symmetrin i kyrkorummet. Som till exempel manifesteras i det flackt korgbågiga taket, den kraftiga taklisten, den symmetriskt placerade och slutna bänkinredningen och de stora rundbågiga fönstren. Även den fasta inredningen så som predikstol, altarpopsats och altarring har givits en nyklassicistisk utformning dock av något olika karaktär där predikstolen givits en rikare artikulering.

Också exteriört finns kyrkans första utseende från 1840-talet återskapat vad gäller putsstruktur och färgsättning. De olika huskropparna och taken är kvar utan ändringar sedan byggtiden. Kyrkan är en typisk klassicistisk salskyrka. Höga kulturhistoriska värden finns i sakristian som har kvar på utsidan plåtskodda trädörrar och fönsterluckor. Även dörren mellan sakristian och predikstolen är plåtskodd. Detta ger en förståelse för den ursprungliga funktionen som "skattkista". Förutom att alla luckor och dörrar är beklädda med plåt har alla också regler på insidan. Den på ytterdörren är kraftigast, förstärkt med en handsmidd hake som är fäst i väggen och dörren. Rummet har kvar ursprungliga dörrar och den yttre ytterdörren som är en ålderdomlig bräddörr förstärkt med liggande järn. Ett modernt tillskott från 1970 är trappräcket till predikstolen och ner till en den då nyinredda källaren med wc och förråd. Detta tillskott är tidstypiskt och har ett värde som en välbevarad årsring i kyrkan. Även i tornet finns kulturhistoriska värden. Upplevelsen i tornet är en ålderdomlig miljö, med kraftigt dimensionerat bjälklag och omålat trä, med byggnadshistoriska värden. Viktigt att bevara de många meddelanden/"klotter" från förr som finns på väggarna som minne från människor som av olika anledningar vistats i tornet. Viktigt att också bevara de spår som finns kvar från den ursprungliga hanteringen vid klockringning och skötsel av kyrkklockan – båda mycket viktiga symboler i en bygd och en socken.

Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Erixon, S. Sveriges bebyggelse, Landsbyggden, Kalmar län II. Uddevalla 1958

Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl Göran, *Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt*, Diakonistyrelsens bokförlag., 1955

Mörkfors Gunnel, *Nyklassicistiska kyrkorum: utvecklingen i Östergötland 1760-1860*, ingår i volymen *Kyrka i bruk* red. Mörkfors, Olsson, Östergötlands läns museum 1996

Oredson. K-A. Mönsterås kyrka Kort historik och beskrivning

Sjöholm, J. Ur Mönsterås kyrkas historia. Oskarshamn 1963